

Temuriylar Harbiy San'ati

*Muxammadiyev Omon Mamataliyevich*¹

Annotatsiya: Ushbu maqola Amir Temur va temuriylar davlatining harbiy san'at tarixi, boshqa yurtlarga qilgan hujumi uning o'z davlati tassarufi ostiga olishi, xalq uchun qilgan o'z ona yurtini g'animlardan himoya qilganligi to'g'risida ma'lumot berib o'tadi. Jamiyatga ozodlikka va taraqqiyotga bo'lgan intilishlarni o'zida mujassam etgan xaloskor mard Amir Temur harbiy mahorati haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: Amir Temur, Movarounnahr, Balx, So'g'diyona, Samarqand, Farg'ona, Shosh, Amudaryo, Sirdaryo, yasol, izofa, qunbul, to'lyuma, diviziya barang'ar, juvang'ar, chag'davul, o'g'ruq, sangandoz.

Jahon harbiy san'ati rivojiga Amir Temur va uning avlodlari, xususan, Bobur qo'shgan salmoqli hissa. Bu mutaxassislar, sarkardalar tomonidan haqli ravishda e'tirof etilgan. Buyuk lashkarboshi va harbiy tashkilotchi hisoblanmish Sohibqiron intizomli armiya tuzishga, jang paytida qushin qismlarini oqilona boshqarishga, jang taqdirini hal qiladigan joylarga g'arbiy kuchlarni tezkorlik bilan yo'llashga, mavjud to'siq va g'ovlarni tadbirkorlik bilan bartaraf etishga, qo'shindagi jangovar ruhni yuksak darajada ushlab turishga erishgan. Amir Temur va temuriylar armiyasi chorvadorlar qatori kosibchilik, hunarmandchilik, dehqonchilik bilan mashg'ul o'troq aholidan ham askar to'plagan. Qo'shinda harbiy kuchlarning asosini tashkil qilgan otliq askarlar bilan bir qatorda piyodalar ham xizmat qilgan. Sohibqiron Sharqda birinchilardan bo'lib armiyaga o't sochar qurol — to'p(ra'd)ni olib kirgan. Temuriylar davrida bu qurolning boshqa turlari (zarbzan, farangi, qozon va h.k.) keng yoyildi. Tog'li hududlarda jang harakatlari olib boruvchi maxsus harbiy qism va bo'linmalar tashkil qilingan. Amir Temur jahon harbiy ish tarixida birinchi bo'lib qo'shinni jang maydonida an'anaviy 5 bo'lakdan farqli ravishda 7 qo'lga bo'lib joylashtirish tartibini joriy etgan. Bu yangilik keyinchalik To'xtamish, Shayboniyxon singari sarkardalar tomonidan o'zlashtirilgan. Ibn Arabshohning guvohlik berishicha, Sohibqiron qo'shinida ayollardan iborat bo'linmalar bo'lib, ular erkaklar bilan bir safda turgan, qahramonlik va matonat namunalarini ko'rsatgan. Amir Temur saltanati O'rta Osiyoda 35 yil (1370-1405) hukm surdi. U Markaziy Osiyo hududlarini yagona markazlashgan davlatga birlashtirdi, Hind va Gangadan to Sirdaryo va Zarafshongacha, Tyan-Shandan to Bosforgacha ulkan imperiya barpo etdi. Amir Temur harbiy yurishlarining bilvosita oqibatlarini ulkan ahamiyatga ega: u Xitoyda Min sulolasi davlat boshiga kelganda mo'g'ullarning Xitoyga solayotgan xavfining oldini oldi; Oltin O'rdani yengib Moskva Rusi uchun ham xuddi shunday yordam ko'rsatdi. 1402 yilda usmonlilar sultoni Boyazid ustidan Yevropa uchun katta ahamiyatga ega bo'lgan g'alabani qozonib, usmonlilarning Konstantinopolni istilo etishlarini yarim asrga surib yubordi. Fransuz tarixchisi R.Gruse XX-asr boshlarida "Amir Temurning Boyazid ustidan g'alabasi xristian olamini asrab qoldi", deb yozgan edi. Amir Temur hayotlik paytida davlat boshqaruvi haqida "Temur tuzuklari" degan nomda mashhur bo'lgan maxsus kitob yozilgan edi. Unda bu mashhur davlat arbobi va sarkardaning harbiy san'atga, davlat tuzilishi va mamlakatni boshqarishga oid qarashlari aks etdi. "Kuch adolatda" shiori butun Amir Temur davlati hududida axloqiy va ma'naviy mezonga aylandi. Amir Temur umrining ko'p qismini yurishlarda o'tkazdi. Sharqq qilgan yurishi paytida Amir Temur 1405 yil 18-fevral kuni O'tror shahrida vafot etdi. Uning jasi Samarqandga olib kelinib, 23 fevral kuni Go'ri Amirda, nabirasi Muhammad Sulton daxmasida dafn qilindi. Temuriylar armiyasi son jihatdan aniq tashkil etilgan, uning jangovar tartibi takomillashib borgan, o'z vaqtining ilg'or qurol va texnikasi bilan ta'minlangan, qismlar bir-biridan kiyimbosh, bayroq va tug'laribilan farqlangan. Bunday farqlanish jangda qo'shinni

¹ DXX CHQ "Yosh chegarachilar" harbiy-akademik, litseyi tarix fani o'qituvchisi

boshqarishda qo`l kelgan. Dushman mudofaasini turli usullar bilan barbod etish, raqibning yirik shaharlariga qo`qqisdan zarba berish, qal'a, qo`rg'on va hisorlarning uzoq muddat muhosaraqilish, yov kuchlarini iloji boricha keng ko`lamda qurshab olib, qishloq, shahar, tuman, viloyatlarni birin ketin zabt etish, dushmanni batamom yakson etgungacha ta'qib qilish, taslim bo`lgan mamlakatlarni boshqarishga ishonchli kishilarni tayinlash singari amaliyotlar Amir Temur va temuriylarga ko`plab zafarlar olib kelgan. Diviziya—tumanlarga Amir Temurning farzandlari, nabiralari va nomdor lashkarboshilar rahbarlik qilgan. Yetarli miqdorda qo`shin to`plangach, u ko`rikdan o`tkazilgan. Temuriylar davrida yurish yoki jangdan oldin lashkarni ko`rikdan o`tkazib, uning jangovar ruhi va holatini aniqlash izchillikka aylangan. Qo`shinning jangovar holatini nazardan o`tkazish imtihon qilish usuli sifatida e'tirof etilgan ovgarta (ov uyushtirish)dan unumli foydalanilgan. Safar qoidasiga ko`ra, har bir sarkarda o`z darajasi va lavozimiga qarab qism va bo`linmalari bilan yasol (saf) —jangovar tartibda harakat qilgan. Yasolni buzgan shaxs qattiq jazolangan. Qo`shin janggohga tushganda lashkargoh atrofi aravalar bilan to`silgan, xandaqdar bilanihota qilingan, soqchi bo`linmalar tomonidan qo`riqlab turilgan. Yurish yoki jang paytida boshboshdoqlik, parokandalikni oldini olish maqsadida har bir bo`linma, guruh, qismning o`z paroli —o`ron belgilangan. Armiya safar chog`ida quyidagi jangovar tartibda harakat qilgan: Bosh kuchlardan ancha oldinda qorovul (avanpost); -undan keyin manglay (hiravul) (avangard); -barang`ar; -juvang`ar; -qo`l(markaz); -chag`davul (aryergard) yurgan. Qo`shin ketidan o`g`ruq (oboz) peshmapesh kelgan. Oliy bosh qo`mondon jang maydonini tanlashga alohida diqqat qaratgan. Janggohning tekis, keng va qo`shin qismlarini joylashtirishga qulay bo`lishi talab qilingan. «Temur tuzuklari»da ta`kidlanishicha, safar chog`ida oddiy askarlarning har o`n sakkiztasiga bitta chodir berilgan. Har bir jangchi ikkita ot, yoy, sovut, qilich, juvoldiz, qop, o`nta nina, arra va teri xaltaga ega bo`lgan. Sara jangchilarning har beshtasi bir chodirga joylashgan. Ularning har biri dubulg`a, sovut, qilich, o`q-yoy, sadoq va buyruqda ko`rsatilgan miqdorda ot bilan ta`minlangan. Harbiy san`at sir-asrorini bilgan, dushman safini parokanda qilish yo`l-yo`rig`ini yaxshi egallagan, mushkul paytlarda dadil harakat qiladigan, hech qanday to`siqdan tap tortmaydigan, qo`shinda sodir bo`lishi ehtimoldan xoli bo`lmagan tartibsizlikni vaqtida bartaraf eta oladigan yovqur va mohir jangchilargina Temurbek tomonidan lashkarboshilikka qo`yilgan. Sohibqiron bobomiz o`z qo`shinining harbiy takomiliga katta e`tibor berib, “amir va amirul-umaro”, ya`ni “bosh amir” kabi yuqori darajali harbiy unvonlar joriy etadi. Shu kabi oliy darajali unvonlarga ega bo`lgan iqtidorli sarkardalarga u hatto viloyat hokimligi yoki noibligini in`om etgan. Har viloyat asosiy – “asl” hamda zahira – “izofa” qismlarni to`plab bergan. Viloyatlar tosh otar – sangandoz, devor buzuvchi — manjanaq, o`t otar yoki to`p – ra`dandoz va naftandoz hamda o`zi otar qurollarni ishlata biladigan jangchilarni tayyorlar edi. Askariy qismlarni to`plash bilan tavochi vazifasidagi amaldorlar shug`ullangan. Jangda bahodirlik ko`rsatib g`alaba qozongan amir uchun in`omlar ham belgilab qo`yilgan. Qaysi amir biron qo`shinni yengsa yoki viloyatni fath etsa, u tug`, nog`ora, bahodirlik martabasi, davlat kengashlariga kirish huquqi hamda biron sarhadning noibligi bilan siylangan. Har bir zobit jang qilish uslublarini yaxshi bilishi farz sanalgan. Oddiy navkar nizomni qat`iy bajarishga majbur bo`lib, jangda u ayovsiz va dovyurak bo`lishi, omonlik istagan dushmanga yumshoq muomala va adolatli bo`lishi lozim edi. Taktika jihatidan Amir Temur armiyasi qo`shini yettita taktik qism-kuchlarga bo`lingan, razvedka a`lo darajada yo`lga qo`yilgan, qismlarning janggohda zarur darajada harakat qilishi uchun chora-tadbirlar ishlab chiqilgan, ularni jang chog`ida boshqarishga alohida e`tibor qaratilgan. Qismlararo aloqa yuqori saviyada bo`lishi, harbiy boshliqlarning to`g`ri tanlanganligi muhoraba natijasiga samarali ta`sir ko`rsatgan.

Xulosa: Xulosa qilib aytishimiz mumkinki, Sohibqiron yaratgan qudratli armiya jahonning o`sha vaqtdagi eng ilg`or armiyasi sifatida tan olingani, keyinchalik ham buyuk sarkardalar, harbiy mutaxassislar tomonidan e'tirof etilgani, bir necha asrlar mobaynida ibrat va andoza vazifasini o`tagani hamda harbiy san`at tarixi sifatida keng ko`lamda o`rganilgani bejiz emas. Sohibqiron Amir Temur o`z davrining mohir sarkardasi hisoblangan. Mashhur davlat arbobi, O`rta asrlar islohotchisi, sarkarda, adolat uchun tolmas kurashchi, ilm-fan va madaniyat rahnamosi Amir Temur davrida ilm-fan, madaniyat va ta`lim mislsiz darajada yuksaldi. Siyosiy maydonga qadam qo`yganida Amir Temur endigina 24 yoshga kirgandi. Mamlakat parokanda, mahalliy siyosiy kuchlar o`rtasidagi o`zaro qarama-qarshiliklar avj olgandi. Amir Temur mingta jang o`tkazib birontasida ham yengilmagan

mashhuri zamon sarkarda sifatida, davlat tuzilishi ishlariga, ilm-fan, ma'rifat, madaniyat taraqqiyotiga ulkan hissa qo`shgan siyosiy arbob sifatida tarixga kirdi. Amir Temur tarafidan tarqoq viloyatlar yagona davlatga birlashtirilib, markaziy hokimiyat tuzilib barqarorlashgandan keyin, mamlakat iqtisodiyoti mustahkamlandi, savdo va hunarmandchilik ishlab chiqarishi rivojlana boshladi, qo`shni va uzoqdagi mamlakatlar bilan savdo-xo`jalik aloqalari kengaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mixail Ivanin Ikki buyuk sarkarda T. 1994 134 – 150 b.
2. Nizomiddin Shomiy, Zafarnoma, T. 1996
3. Sharafuddin Ali Yazdiy, Zafarnoma, T. 1997
4. Hamidulla Dadaboyev Amir Temurning harbiy mahorati T. 1996
5. I.Karimov “Sohibqiron kamolga yetgan yurt” T.19966.
6. I.Karimov“Xalqimiz bor ekan, Amir Temur nomi barhayotdir” T.19967.
7. Temur tuzuklari, forschadan Alixon Sog'uniy va Habibullo Karomatov tarjimasi T. 199110.Ibn

